

repertórium: ennek felhasználásával próbál meg választ adni a szerző néhány verstani kérdésre. A szótagszám és a rimek, sőt a versszakok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a 16. századi magyar versre érvényes az egyféleség kedvelése, az *izoszábály*. Ennek eredetét a legtöbb kutató a finnugor párhuzamosság-kedvelésben látja; Horváth Iván azonban kimutatja, hogy nem kell feltétlenül honfoglalás előttinek tekintenünk a szótag-számláló versmintát, sokkal inkább származtatható középkori klerikus mintákból.

3.3. A harmadik rész utolsó három fejezete (188–204) a leltározó irodalomtörténet-írás kapcsán felmerülő gondolatokat fogalmazza meg. A számítógépes adatfeldolgozás, illetve a szövegek elektronikus tárolása a „bábeli könyvtár”-hoz, egy beláthatatlan mennyiségű írást tartalmazó világkönyvtárhoz vezethet: s ennek következményei nem minden kutató számára csak pozitívak. Az abszolút tudományosság eszménye az *immanens* vizsgálat: amit akár egy gép is elvégezhet, miközben nem zavarja meg az ember *hozzáértése*, amely többnyire a szövegbe abban benne nem lévő jelentéseket is belevisz. Hogy e leltárak ne maradjanak holt betűk, a szerző azt javasolja, hogy az irodalomtudomány az általa jelzett három módszert felváltva, ciklikusan használja: így lehetővé válhat akár egy Corpus Poeticarum jellegű hatalmas számítógépes repertórium átszellemítése is (196). E leltárak segítségével például létrehozhatók olyan permutációs, generatív versterek, mint amilyen Jacques Roubaud ófrancia verstan, amely nemcsak azt mutatja meg, hogy miféle versszakformákat használtak az akkori költők, hanem azokat is, amiket kihasználatlanul hagytak.

4.1. Horváth Iván egyértelműen bizakodó: szerinte *van királyi út*: létezhet olyan módszer, illetve módszerek kombinálása, ami(k) segítségével a tudományos megismerés hozzáférhet a versekhez. Számomra a kérdés nem ilyen egyértelmű: az egyes elemzési módokkal nem biztos, hogy le lehet fedni minden versként elfogadott nyelvi alkotást; másrészt nem biztos, hogy az irodalomtörténetbe, illetve magába az irodalomtudományba nem tartozik bele a művek alkotóinak, illetve befogadóinak/kutatóinak története — azaz szerintem a valóban *immanens* (14) leltár, mégha az olyan tökéletes is, mint Pierre Ménard Don Quijotéja, mindaddig holt anyag, üres betű, amíg valaki értelmezni nem kezdi: s talán a tudományos megismerés célja nem pusztá darabolás, hanem rendszeralkotás valamiféle megismerő cél érdekében; s nem biztos, hogy a tudományosság érvényét hatálytalanítjuk azáltal, ha beismerjük, hogy nem tudjuk, mit vizsgálunk, de tudjuk, hogy mit akarunk megtudni, és mit tudunk róla.

Farkas Edit

Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség

Literatura 1991. 2. 107 p.

Az MTA Irodalomtudományi Intézete folyóiratának ez a száma *Az irodalmi szöveg mint nyelvi jelenség* címmel 1990. október 25—26-án megtartott konferencia előadásait teszi közzé. E nyolc, kitűnő szerzőktől származó, színvonalas tanulmányt tartalmazó tematikus kötet nagy nyeresége valamennyi szöveggel foglalkozó diszciplinának, különösen a nyelv- és irodalomtudományoknak.

Bókay Antal *Bahtyin és Freud (A szöveg szubjektív értelmének két felfogása)* című tanulmánya (107—126) abból indul ki, hogy a modern korban az irodalmi értelem, jelentés elérhetősége egyre kérdésesebbé vált, s ez a hagyományos irodalomtudomány módszereivel szemben újabb és újabb, de nem feltétlenül rendre produktívabb megközelítésmódokat hozott létre. E megközelítésmódok nagyjában-egészében kétféle elgondolásra vezethetők vissza: az egyik a formális nyelvfelfogásra alapozó strukturalista irodalomelmélet, a másik a szöveg szubjektív értelmével operáló irányzat. Az utóbbi irány két kiemelkedő képviselője, M. M. Bahtyin és S. Freud hermeneutikai jellegű jelentéselméletének párhuzamai és különbségei képezik a szerző tanulmányának tárgyát, Bahtyin *A szó az életben és a költészetben* (1926.), valamint Freud *A vicc viszonya a tudattalanhoz* (1905.) című munkájának összehasonlító elemzése alapján. A szociológiai (történeti, biográfiai stb.) kontextuális és a formális szemiotikai jelentéselméleteket Bahtyin és Freud egyaránt elutasította. „Számukra a szubjektív értelem autonóm és immanens” (110), közvetített és interakcionális. Míg azonban a szubjektív jelentés Bahtyinnál szociális, Freudnál személyes természetű, „Bahtyinnak a kommunikáció az axiomatikus kezdőpont, a pszichoanalízis számára ez a végcél” (112, a szerző kiemelése). Ezen általános megállapítások után Bókay Antal külön-külön elemzi az említett két tanulmány gondolatmenetét. — Bahtyin a hagyományos irodalomtörténet stb. episztemológiai felfogásával szemben a szociálisnak ontológiai státuszt tulajdonít, s a művészet meghatározását ebből az alapgondolatból bontja ki. Az idézett meghatározásban Bókay Antal a relacionalista állítását tartja leglényegesebbnek. A relációs jelleg természetesen nemcsak a művészi szövegnek, hanem a szociális kommunikáció valamennyi típusának lényegi sajátossága: az előbbi az utóbbiaktól a szubjektív értelem, az esztétikai rögzülése által különíthető el. A társas szubjektív rögzítési, létezési módját illetően Bahtyin és általában a hermeneutikai szemantika alapvetése az entimematikus jellegű szó kettős jelentése, illetőleg ennek ontológiai szerepe, melynek révén a szubjektív szövegbe a befogadás aktusában nyelviileg csak részben megragadható módon különböző (primer és szekunder vagy horizontális és vertikális) létezési szintek s velük szociális értékelések mint a szubjektív jelentések centrumai integrálódnak. A szubjektív értelem rögzülési módjára az intonáció, működési módjára pedig a (szerző és a befogadó relációjában megformálódó s a kollektív értelmet kifejezésre juttató) harmadik személy terminus utal. — Freud a Bahtyinéhoz hasonló elméleti pozícióból veszi vizsgálat alá a viccet mint szubjektív funkciójú szöveget, éspedig a befogadó és a szöveg közötti kölcsönös kötöttségre való tekintettel. A szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai szintek formális elemzésével a vicc természetének megragadása ugyan nem sikerül(het), az azonban világossá válik, hogy a viccek (miként az irodalmi művek is) általában tartalmazznak valamilyen nyelvi eljárást, amely „a szöveg lineáris síkját egy másik — mondhatnánk — vertikális síkra nyitja fel, és a szöveg valami sajátos, nem referenciális funkciójára utal” (120). Minthogy azonban a vicc létezését sem társas meghatározottsága (Bahtyin elemzési síkja), sem genezise nem motiválja kellőképpen, értelmét Freud — ontológiai szempontú — személyes jellegében találja meg. Az úgynevezett tendenciózus viccek a szexuális vagy az agresszív vágyakat integrálják szövegükbe belső, személyes érdekeként. A vicc is három személyes, harmadik személye, a vágy tárgya s a hozzá fűződő viszony eredetileg valóságos, tényleges, a viccben azonban fantáziakonstrukció, mely a „szubjektív értelem centruma, a személyes-szubjektív entimematikusság forrása” (124). E személyes entiméma több és mélyebb Bahtyin társas entimémájánál, a viccek ugyanis

„erőteljes tudattalan alappal rendelkeznek. A tudattalan ad nekik igazi értelmet, és ez az értelem, ez a hajtóerő kényszeríti ki társas szabályozást és valóságos nyelvhasználati eseményt” (124). A vágy alaptermészetéből adódóan a személyes szöveg is relacionális természetű, az intonáció viszont itt inkább kiváltója a szubjektív értelemnek. A személyes szövegek létrejöttét azonban, legyenek azok viccek, műalkotások stb., ez az értelem teszi lehetővé Freudnál is, Bahtyinnál is.

Kulcsár Szabó Ernő *A szöveg mint recepcióesztétikai probléma* című tanulmánya (127—139) a hermeneutikai alapkérdés újrafogalmazásának aspektusai keretében az irodalomtudomány recepció- és hatásesztétikai irányzatairól, törekvéseiről nyújt átfogó képet. E problémák, törekvések, középpontjában a szöveg új státusza áll, az tudniillik, hogy a jelentés valójában nem inherens tulajdonsága a szövegnek, hanem az interpretáció interakciójában horizontösszeolvadással konstituálódik, vagyis „nem élményként és nem az analízis módszerével férhető hozzá, hanem a megértés előzetes tapasztalataival »felszerelt« (...) hermeneutikai *reflexió* folyamatában *keletkezik*” (128, a szerző kiemelési), s mint ilyen ontológiailag dialogikus (kérdés — válasz) meghatározottságú. Más szóval az új hermeneutika szövegfelfogása szerint a befogadás csak az adott mű identitásának megbontásával lehetséges: „a másság, az idegenség megértése így önmagunk megértésévé válik” (132). Noha a recepcióesztétika e felismerés következtében nem törekedett egzakt szövegelméleti szisztémák kidolgozására, hamar megtalálta az érintkezési pontokat a különféle szellem- és/vagy kultúrtudományi irányzatokkal, elsősorban a pragmatikával és a beszédaktus-elméletekkel, mégha szempontjai, eredményei sok tekintetben különböznek is az utóbbiakétól. Ami e különbségeket illeti, a recepcióesztétika például (eltérően a beszédaktus-elméletektől) a kettős értelemben is dialektikus dialogicitás kitüntetésével haladta meg a strukturalizmusnak azt az elvét, amely szerint az esztétikai jelentés forrása a poétikai kód. Vagyis irodalmi és nem irodalmi szövegek elvi elhatárolását formai kritériumok a recepcióesztétika szövegfelfogásában sem motiválják. A szöveg ontológiai értelemben vett irodalmisága az adott szociokulturális ismeret- és konvenciórendszer függvénye, mely a dialogikus aktusban egyúttal mérsékli az értelmezői anticipációk önkényességét, s ennek megfelelően mintegy ’összeigazítva’ a szöveg és a befogadás kódját, korrigálja, elmélyíti a jelentést és/illetőleg az önmegértést. Magát „ezt a folyamatot a hermeneutikai reflexió formajegyeivel lehet leírni” (135). A pragmatikai megalapozású és a dialogicitást különféleképpen értelmező (K. Stierle-i, W. Iser-i, P. Ricoeur-i stb.) szövegmodellek a recepció- és hatásesztétikában is heurisztikus jellegűek. Ezek, tágabban a szöveg hermeneutikai megközelítésének középpontjában azonban nem a szöveg lingvisztikai aspektusa, hanem a szöveg és az interpretáció egy-ége áll, és kell hogy álljon.

Kálmán C. György *A beszédaktus-elmélet szövegfelfogása* című tanulmányában (140—147) a beszédaktus-elmélet, illetőleg az általa ihletett irodalomtudomány és a szövegelmélet viszonyával foglalkozik. Az elvi és gyakorlati nehézségek előrebocsátásával a tanulmány kiindulópontja az, hogy míg a beszédaktus-elméletre a szövegelmélet képviselői többnyire a felhasználás igényével hivatkoznak, mégha általánosságban is, addig a beszédaktus-elmélet nem sok szót ejt a szövegelmületről, mégha utal is a szövegre. A szerző ezeknek az utalásoknak az explikálásával tesz kísérletet a beszédaktus-elmélet ihlette irodalomelméleti és műelemző munkák szövegkoncepciójának rekonstruálására. A beszédaktus-elmélet tudvalevően nem a megnyilatkozások nyelvi szerkezetére, hanem a megnyilatkozások mint tettek funkcióira, a kommunikációs folyamatokra

helyezi a hangsúlyt. Szövegfelfogása ezért negatív és pozitív módon is megközelíthető. Negatív oldalról mondhatni például, hogy a beszédaktus-elmélet mintegy „felszámolja a szöveg fogalmát” (142), vagy legfeljebb speciális részterületként kezeli azt, pozitív oldalról viszont célszerű inkább a két elmélet kapcsolatának lehetőségeire koncentrálni. A továbbiakban néhány, a beszédaktus-elméletre szövegelméleti szemszögből hivatkozó munkát, elgondolást említ a szerző. T. A. van Dijk generatív indíttatású álláspontja szerint például a pragmatikai komponens a szövegkompetenciához illeszthető és illeszten-dő; G. Wienold a szöveg szerkezeti sajátosságainak elemzéséhez egy olyan pragmatikai keretet javasol, amely képes számításba venni a résztvevők szöveggel kapcsolatos tettei-ben szerepet játszó tényezőket; N. N. Holland pedig (különböző teoretikusokra utalva) egy tranzaktív elmélet kidolgozására törekszik. Az eddigiek alapján a beszédaktus-elmélet újdonságai közül az illokúcióra vonatkozó elgondolásokat látja Kálmán C. György legproduktívabbnak a szövegelméletben, azt tudniillik, hogy a szövegek illokúciós szerkezetük és/vagy értékük alapján is megközelíthetők. Az ilyen megközeli-tésmódok értelemszerűen vetnek fel műfaji, szövegtypológiai kérdéseket. A két elmélet között összekötő kapocs lehet H. P. Grice kommunikáció- és cselekvésközpontú beszél-getélmélete, minthogy „vonzza a beszédaktus-elmélet híveit és a szövegelméletek művelőit egyaránt” (147). Tanulmányát azzal a megállapítással zárja a szerző, hogy a pragmatika egyre jelentősebb szerepet játszik a szövegelméletekben, amiről van Dijk, Petőfi S. János és mások újabb művei is tanúskodnak, s hogy „a beszédaktusok elmélete és a szövegről való gondolkodás egy irányba mutat” (147).

Odorics Ferenc a *Text: konstruktivista szöveg* című tömör tanulmányában (148—152) a konstruktivista nyelvelmélet szövegfelfogásába nyújtva betekintést, a jelentés-anomália felszámolására tesz kísérletet. Kiindulópontja az, hogy az irodalmi szövegek-vel kapcsolatban nem annyira a szöveg, mint inkább a jelentés meghatározása okoz gondot: a nem konstruktivista elméletek szerint a jelentés a szöveg tartozéka, mintegy benne van a szövegben. Az úgynevezett erős rekonstruktív szemléletre az adekvát ('igazi', 'eredeti') jelentés feltételezése miatt és mellett jellemző az autoritásmozzanat, valamint a metafizikai mozzanat, a gyengére csupán az utóbbi. H. Maturana és E. von Grasersfeld munkássága nyomán a radikális konstruktivizmus episztemológiai felfogá-sában a megismerés során az operacionálisan zárt rendszernek tekinthető szubjektum nem visszatükrözi a valóságot, hanem biológiai, szociokulturális stb. meghatározottságú interpretációs soraitól függően világmodelleket épít fel. A radikális konstruktivizmus ily módon „megszünteti a megismerő szubjektum és a megismerendő objektum különállá-sát, a valóságot a megismerő konstruktumának tekinti: lényegében negligálja a hagyó-mányos értelemben vett ontológiát” (149). A rekonstrukció, az 'igazi', az 'adekvát' itt értelmét veszti, az elméletek érvényességét pedig a világmodellek társadalmi produktivi-tása igazol(hat)ja. A konstruktivista kommunikáció- és nyelvelmélet alapja a kommu-nikátbázis, az ennek következményeként létrejövő kommunikát és mintegy a referen-ciamodell ellenében az instrukciózsemantika. Mindezekkel a konstruktivisták „a jelen-tést radikálisan leválasztották a szövegről. A jelentés semmi módon nem tartozéka a szövegnek” (151). A szöveg, mely az úgynevezett szövegfeltételek teljesülése révén az, ami, csupán jelentéspotenciál hordozója. A szövegfeltételek grafematikai/fonematikai, lexikai és szintaktikai konvenciók. A konstruktivista nyelvelmélet, minthogy a jelentés-konstitúció folyamatát szociális aktusnak, eredményét pedig mentális produktumnak tartja, nemcsak a metafizikai mozzanat kiiktatására alkalmas, hanem az adekvát jelentés

körüli anomáliák érvényességi körének szűkítésére is. „Létezik adekvát-jelentés, azonban feltételei mindig valamely értelmező közösség konvenciórendszerének függvénye, így sok-sok adekvát-jelentés létezhet ugyanazon szöveg esetében is” (152).

Tarnay László a *Dialogus és irodalomtudomány (Egy kognitív elmélet problematológiai megalapozása)* című tanulmányában (153—174) szisztematikusan építi ki egy problematológiai irodalomtudományi koncepció alapjait. A szerző abból indul ki, hogy az elmúlt évtizedek irodalomtudományi irányzatai sokrétűségük mellett az irodalomra vonatkozó intuíciónk ellentmondásossága, a „Mi az irodalom?” kérdésre adható válaszok különbözőségei miatt nem hozhatók közös nevezőre. Az irodalomelmélet pragmatikai fordulatával, mely az irodalmi művet egyedi megvalósulásként fogja fel, e kérdés körül háromféle reakció kristályosodott ki. Az egyik a gadameri dialogikus hermeneutika, mely a közös megértésére irányul, a másik mintegy a dialogicitás ontológiai alapjai ellenében a derridai dekonstrukciós módszer, melynek lényege az olvasás korlátlan szabadsága, a harmadik alternatíva e tanulmány tárgyaként (is) a dialogicitás nem ontológiai megalapozású fenntartására irányuló, problematológiai alapvetésű megközelítés. Ez a megközelítés a következő két mozzanatból áll: (1) „a dialogikus nézőpont a Másik radikális különbözőségét tételezi” (155, a szerző kiemelése) — ennek alapján a hermeneutikai módszerrel azért áll szemben, mert az a másság megértésében való feloldására törekszik, a dekonstrukcióssal pedig azért, mert az a másságot, minthogy a szöveget referenciájától és koherenciájától egyaránt megfosztja, képtelen bármiként is tételezni; (2) problematológiai aspektusként: a „kérdés aktusa radikálisan különbözik annak bármilyen megválaszolásától” (156), más megfogalmazásban — noha egy „Mi az irodalom?” típusú kérdés vagy kérdésen kívüli előfeltevéseire vonatkozik, vagy nincsenek előfeltevései, a rá adható propozicionális, azaz ítélet formájú válasz ezért „csak az igazság, vagyis a létezés” (157) függvénye, voltaképpen tehát megszünteti a kérdést — „a kérdés nem megszüntethető a válaszadás(ok) révén, s ily módon lemond az ontológia iránti elkötelezettségről” (157) — ennek alapján a hermeneutikával azért áll szemben, mert feltételezi a dialogus lezárhatatlanságát, a dekonstrukcióval pedig azért, mert a diszkurzivitás hangsúlyozásával fenntartja a kérdező szubjektum szerepét. A kérdezés prioritása „egyszerre vonja maga után az igazsággal szembeni elnemtőleltetését, a cáfolhatóság meg nem szüntethetőségét és a szubjektum tételzését”, a problematológia tehát „egy fundamentumok nélküli diszkurzív metafizikát ír körül” (158). A következő lépés mármint a kérdezés aktusának kognitív pragmatikai megalapozású keretbe való helyezése. Tarnay László e keretet D. Sperberg és D. Wilson relevanciaelméletében találja meg, amely szerint „egy pragmatikai elméletnek a kontextusok *szelekció*járól kell számot adnia az interpretáció során, hiszen egyetlen esetben sem beszélhetünk előre rögzített kontextusokról” (159). Ezt a szelekciót a nyelvi környezethez való kognitív adaptáció révén hajtjuk végre a relevancia elvének megfelelően. A relevancia elve azt jelenti, hogy a beszélő a legrelevánsabb propozíciót fejezi ki, vagy próbálja meg kifejezni, s mértéke a kontextuális implikációknak a feldolgozás mennyiségéhez viszonyított aránya alapján vehető figyelembe. „A relevancia elvével tehát akkor vagyunk összhangban, ha minél nagyobb kognitív hatást tudunk előidézni minél kisebb ráfordítás mellett” (160). Az így értelmezett relevancia, minthogy akkor is hat, ha a beszélőnek nincs róla tudomása, „az emberi kommunikatív viselkedést illető kivétel nélküli általánosítás” (160, a szerző kiemelése). A kommunikáció tehát nem annyira információátadás, mint inkább bizonyos propozicionális tartalmak relevánssá tétele kontextuális implikációkkal;

a költőiség pedig nem annyira kód vagy a literálisból levezetett metaforikus jelentés következménye, mint inkább a kontextuális implikációk milyenségének (gyengeségének) függvénye. A relevancia optimalizálásának jegyében ugyanis a mindennapi kommunikációban sem literálisan beszélünk általában, hiszen ez maximális hasonlóságot feltételezne gondolataink és megnyilatkozásaink propozicionális formái között, márpedig minden megnyilatkozás gondolataink eredendően „laza” interpretációja, következésképpen a figuratív interpretáció oly mértékben nincs ráutalva a literális jelentésre, hogy ez utóbbi irreleváns is válhat. A Pilkington idézett megfogalmazásában: „»a költői metaforákat úgy definiálhatjuk, mint amelyek egy tipikusan gyenge implikációs halmaz elérhetővé tétele révén elégitik ki a relevancia feltételét. Minél szélesebb a halmaz és minél gyengébbek az implikációk, annál költőibb a metafora, s annál nagyobb ... az olvasó felelőssége levonásuk során. Azt is mondhatnánk, hogy nagyobb képzeleterő iránt kell az olvasónak/hallgatónak elköteleznie magát«” (164). S minthogy az implikáció gyengesége kifejezés a beszélő igazság iránti elkötelezettségének mértékére utal, amely nyilvánvalóan nem specifikálhatja a nyelvet, „nem létezik szigorú értelemben vett költői nyelv, hiszen maga a nyelvhasználat, illetve a megértés folyamata — és nem maga a nyelv, mint olyan — »költői«” — vonja le a következtetést Tarnay László (165). A relevanciára irányuló kognitív többletráfordítás a költészetben, melynek révén az interpretációelmélet egyébként visszaigényelhet bizonyos strukturális sajátosságokat és értékmozzanatokat is, igen nagy kognitív hatásokkal járhat, s „szelektív előnyt kell hogy biztosítson” (166) a befogadó számára. A relevanciaelmélettel operáló problematológiai perspektívában a kód kizárólagosságát a nyelvhasználatban érvényesülő interpretatív (propozicionális formák közti) hasonlóság, mely a kontextuális implikációkkal áll összefüggésben, illetőleg az ezen a hasonlóságon alapuló inferenciák váltják fel. Ebben a keretben a kérdések mint másodrendű interpretációk „nem lehetséges, s nem igaz válaszokat reprezentálnak, hanem olyanokat, amelyeket a beszélő relevánsnak tart»” (168), következésképpen „a relevancia szerint történő válaszadás nem ontológiailag zárja le, szünteti meg a kérdést, hanem a Másik felől” (169), azaz csak látszólagosan. A másik mindenkor egyedisége abból fakad, hogy a szubjektum önmaga igazolásának, azonoságának zálogaként csak mint pusztá diszkurzivitást képes elérni verbális, sőt nem verbális cselekvéseiben is a másikat, s ez újabb és újabb kérdést, a ’kérdés kérdezését’ és interpretációt eredményez. A problematológiai megközelítésben az irodalom önazonosságának kérdése nem ontológiai, hanem kognitív pragmatikai jellegű, s a struktúra és a kontextus viszonyában ragadható meg. Paradox módon: „egyfelől az irodalom akkor azonos diszkurzíve önmagával, akkor tulajdoníthatunk neki valamilyen struktúrát, ha ismételhető, vagyis újrainterpretálható, másfelől viszont minden kontextusváltkozás, ami az ismételhetőség feltétele, az irodalomnak mint struktúrának a megváltozásával jár” (171). Esztétikai hatása pedig mint struktúrán a „relevanciához szükséges kontextusok hasonlóságán alapul” (172).

Szabó Zoltán *Az irodalmi mű stílusa mint szövegiség* című tanulmányában (175—183) a textualitás mint különböző szövegminőségek összessége és a stílus kapcsolatát vizsgálva, abból indul ki (W. Sanders és P. Cassirer nyomán), hogy stílusa csupán a szövegnek van, szemben a szövegalkotó elemekkel, amelyek csak expresszivitással rendelkeznek. A textualitás főbb értelmezéseinek (R. de Beaugrande és W. Dressler, Petőfi S. János és T. Olivi, Vass László és mások) kritikai áttekintését követően a szöveg és a stílus kapcsolatára vonatkozó, általános és specifikus (szövegsemantikai és szö-

vegpragmatikai) nézeteket veszi leltárba a szerző. E szerint a stílus: a szöveg kísérő jelensége (F. Miko), a szövegalkotás módozata (R. Harweg), válogatási tevékenység eredménye (Beaugrande és Dressler), egyféle szövegvariáció (E. Andersson); másodlagos, konnotatív jelentés (N. E. Enkvist), a jelentés visszatérő sajátosságainak együttese (M. Beardsley), a szöveg témáját szervező fogalom (F. Miko); viselkedési normák nyelvi manifesztációja (D. Breuer), külső kontextusok sajátos funkciója (R. Hasan), a cselekvés módja (B. Mortara Garavelli), a beszédaktus végrehajtási módja (B. Sandig) stb. A felsorolt nézetek értékelése alapján „a stílus a szöveggént felfogott irodalmi mű egyik szintje (rétege, részstruktúrája)” (179), s miként fölrendeltje (a szöveg), maga is szerves egység, vagyis rétegelt és globális struktúra. Ezek után tér rá a szerző a stilisztikai elemzés szempontjából is releváns szövegminőségek megnyilvánulásainak tárgyalására. A Beaugrande és Dressler által számba vett hét szövegalkotó minőség (kohézió, koherencia, intencionáltság, akceptálhatóság, informativitás, szituacionalizáltság és intertextualitás) közül a (koherenciával együtt értelmezett) kohézióra és az informativitásra helyezi a hangsúlyt. Megkülönböztet mondatközi (interszentenciális, lineáris vagy mikro-) és mondatok feletti (globális vagy makro-) kohéziót. A globális kohézió értelmezései és fajtái közül Szabó Zoltán azt tartja legproduktívabbnak, amelynek alapja egy a műben lévő vagy az elemző által konstruált integráló erejű, fókusz értékű szintagma vagy mondat, a fókuszkohézió, s amely a szövegszervező elvnek rendelődik alá. „Ebbe a mondatba bele vannak sűrítve a szöveg különböző jellegű alkotóelemei, illetőleg belőle az irodalmi mű és ezen belül a stílus valamennyi alkotóeleme levezethető, legalábbis azok, amelyek a szövegszervező elv szempontjából relevánsak” (180). A szöveg tartalmával összefüggő informativitás, a téma-réma viszonyok pedig olyan szerkezet típusokat, elvárási sémákat alkothatnak, amelyeknek különböző stílushatásuk lehet. Fontos (késleltető, gyorsító stb.) stílusalakító tényező lehet a szövegidő is. Az elmondottakból arra következtet a szerző, hogy a stílus igazi szövegminőség, melyet „a maga szövegiségében, a szerves összetettséggel összefüggő textualitásában kell megragadnunk” (183).

Gránicz István *Nyelvészeti-poétikai kutatások a Szovjetunióban* című tanulmánya (184—194) bevezetesképpen történeti perspektívába állítva mutatja be azt a folyamatot, amelynek eredményeként a nyelvi rendszer kiteljesedett, s a 60-as évek közepére interdiszciplináris kutatási ágként a szövegnyelvészet kialakult, majd világszerte elterjedt. Noha a szovjet tudomány vívmányait a sztálini politika következtében a külföld előítéllettel fogadja, a szovjet szövegnyelvészet kezdetei bizonyíthatóan 1948-ra mennek vissza, elsősorban I. A. Figurovskij tanulmányára és Ny. Sz. Poszpelov dolgozatára, mely utóbbi mintegy négy évvel előzte meg Z. S. Harris programadó munkáját, a Beszéd-műelemzést. A beszédtevékenység terminust például még ennél is korábban L. P. Jakubinszkij vezette be (ha a maiaktól eltérő metodológiai keretben is) stb. Az elért eredmények ellenére azonban napjainkig sem sikerült a különböző orientáltságú erőfeszítéseket összehangolni, sőt még ma is vannak, akik a szövegnyelvészet létjogosultságát is megkérdőjelezzik, egyrészt ragaszkodva a tradíciókhoz, másrészt tartva többek között attól, hogy a „szövegnyelvészet ki akarja sajátítani magának a társadalomtudományok és a filozófia kompetenciáját” (187). Ezt követően veszi kissé közelebről is szemügyre Gránicz István az ismét fellendülő nyelvészeti poétikai kutatások legújabb szempontjait, eredményeit. Ez az irányzat, melynek legjelesebb képviselője V. P. Grigorjev, a szó poétikájának feltárására törekszik, ebben látva a költői nyelv rendszerének megközelítési lehetőségét. E rendszer (E. Coseriu tézisei nyomán) „a történelmileg kialakult anyaga-

nyelvvvel esik egybe, ezért a köznyelvet kell a költőitől való eltérésnek tekinteni, nem pedig fordítva. Ily módon a nyelvészeti poétika tárgyát a nyelv kreatív aspektusa képezi összes manifesztációjával együtt” (189). Az így felfogott költői nyelv adekvát mintája a szépirodalmi nyelv, mely idiosztílusok laza szövedéke, szilárd magva pedig az irodalmi nyelv, mely a „korrekt információátvitel általánosan elfogadott, össznépi” (192) alapja, s mint ilyen az esztétikai minősítés origója is. A költői nyelv rendszerének sajátosságaihoz, működésének megértéséhez tehát az idiosztílusok tanulmányozásán át vezet az út.

Maár Judit a *Strukturalista és szemiotikai irodalomkritika Olaszországban* című tanulmányában (195—211) C. Segre és U. Eco munkásságát helyezve középpontba, az olasz irodalomkritika két legbefolyásosabb irányzatának elméleti vonásairól nyújt átfogó képet. A tárgyalt irányzatok kontextusát egyrészt B. Croce esztétikájának néhány fő tétele, másrészt a kortárs kritikai áramlatok számbavétele alapján mutatja be a szerző. Croce esztétikájában a művészet mint intuíció (vízió, kontempláció, fantázia stb.), melynek nélkülözhetetlen velejárója az érzelmi mozzanat, a líraiság, egyrészt autonóm, másrészt nem reprodukció, hanem kreáció, s minthogy a művészi intuíció egyúttal mindig kifejezés is, értelmét vesztő tartalom és forma elválasztása. A remekműveket az értékelemektől a kifejezés univerzális, kozmikus jellege különbözteti meg. A kifejezéssel ellentétben a közlés „már nem esztétikai, hanem empirikus, technikai kategória” (196), aminek következtében a művészetfilozófiában különböző műfajok, művészetek elkülönítése (miként a nyelvfilozófiában az absztrakt logikai-grammatikai kategóriáké) irreleváns kérdés. Szembenállása a formalista metodológiákkal innen eredeztethető. A kritika fő feladata annak eldöntése, hogy egy adott produktum műalkotás-e, vagy sem. A különböző (szociológiai, stilisztikai, strukturalista-formalista, szemiotikai stb.) kritikai irányvonalakat és képviselőiket illetően a 40-es évek végétől tapasztalható megújulás, ami részben a hagyományos elemző eljárások, részben pedig a crocei intuitív esztétika ellenében objektív módszerek, az irodalom immanens sajátosságainak keresésében áll. Közülük kiemelkedő B. Terracini tevékenysége, aki a stílust viszonyként értelmezi, G. Contini, a variánsok kritikájának mint a strukturalizmus közvetlen előzményének megteremtője, M. Corti és L. Rosiello strukturalista módszere, végül a strukturalizmussal sok szempontból rokon, annak folytatásaként tekinthető, integratív szemiotikai irányzat. Ezek után tér rá Maár Judit a szűkebben értelmezett, irodalmi nézőpontú szemiotika képviselőjeként számon tartott Segre munkásságának tárgyalására. Segre, aki az ortodox strukturalisták szemléletmódjával szemben a szöveget kezdettől fogva tágabb értelemben vett relacionális objektumként kezeli, a kritika feladatát a mű evaluatív interpretációjában jelöli meg. A variánsok kritikájához kapcsolódva állítja, hogy az analízis, mely egyúttal szelekció, és a szintézis, mely egyúttal kombináció, nemcsak a szövegalkotás, hanem a szövegbefogadás fázisai is. A stílust „zárt és mozdulatlan rendszernek tekinti, mely élővé és mobilissá a befogadás során válik. Ezzel a gondolattal a szöveg intratextuális és intertextuális vonatkozásait Segre kiterjeszti az *extratextualitás* irányába” (202, a szerző kiemelése), a szóban forgó vonatkozások révén pedig lehetősége nyílik a szinkrón és a diakrón nézőpont összekapcsolására. A struktúrát fenomenológiai-lag zárt, episztemológiai-lag nyitott rendszernek tartja. Segre szemiotikai megközelítése, mely a Saussure-i hagyományok nyomán ragaszkodik a feladó, üzenet, befogadó hármához, a szemantikai és a pragmatikai szempontok együttes érvényesítését, más megfogalmazásban a dekontextualizált és a kontextualizált szöveg vizsgálatát jelenti. Az interpretáció e megújított „szemiotikai filológiában” voltaképpen parafrázis, melynek két

típusa van: „összefoglaló: ez a szöveg invariáns szemantikai mély struktúráját írja le; *integratív*: ez szemantikai felszíni struktúrákat hoz létre, továbbá a szöveg motivációit is megmutathatja, olyan kontextuális elemeket emelve be magyarázatként, melyek a szövegre nézve informatívak” (205, a szerző kiemelései). Ezt követően tér rá azután Maár Judit a tágabban értelmezett, filozófiai nézőpontú szemiotika képviselőjeként számon tartott Eco munkásságának tárgyalására. Eco szerint, aki Segrével ellentétben a Peirce-i hagyományokhoz kapcsolódik, a szemiotika legáltalánosabb értelemben vett funkciója az, hogy „a társadalom, a kultúra valamennyi jelenségét jelként, s valamennyi folyamatát kommunikációként értelmezze” (207), egyfelől zárt, másfelől nyitott struktúrákkal operálva. A struktúra nála episztemológiai kategória, melynek segítségével az invariáns tényezők feltárhatók, éspedig a véglegesség igénye nélkül, mert véglegesnek tekinthető, univerzális alapstruktúra nem létezik, hiányzik. A szemiotikai nézőpont ebben az értelemben színeződik át nála is strukturalista és diakrón aspektusokkal. Esztétikai és irodalomkritikai nézeteit illetően Eco egyrészt elutasítja a művészet mindenfajta intuitív értelmezését, másrészt a kritika feladatának azt tartja, hogy leírja azokat a modelleket, „amelyek alapján az adott mű felépül” (210), harmadrészt a műalkotást különféle információs szintekből felépülő rendszerként értelmezi, mely szintek közül a konnotatívé a prioritás, „mivel ez biztosítja a műalkotás többértelműségét, nagyfokú informativitását, azaz a végtelen számú interpretációk lehetőségét” (211).

Befejezésül a *Bevezető*ben foglaltakkal kapcsolatban szeretnénk két megjegyzést tenni. Az egyik az, hogy az előadások/tanulmányok tanúsága szerint a konferencia a „tudományos színvonalú ismeretterjesztés”-nél lényegesen magasabb színvonalon tett eleget a szervezők célkitűzésének, a másik az, hogy megítélésünk szerint nemcsak maga a konferencia, hanem e dokumentumaként megjelent tematikus szám is igazi ösztönzője lehet a verbális objektummal mint szöveggel és/vagy az irodalommal mint szöveggel foglalkozó szakemberek, műhelyek stb. közötti további „közlekedés”-nek és „közeledés”-nek, szerencsés esetben talán új csoportosulások létrejöttének is.

Benkes Réka

Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 346 p.

Irodalomelméleti kézikönyv vagy napjaink irodalomelméleti törekvéséről átfogó képet adó tanulmánykötet *A strukturalizmus után* címmel Szili József szerkesztésében megjelentetett kötet?

Ez is, az is; mindkettő — válaszolhatnánk rá az „értékpluralitás” s a „folyamatszerűség” jegyében —, az irodalmat oktatók és a legújabb irodalomelméleti megközelítésekről tájékozódni akarók nagy öröme.

„Jó-e, ha egy irodalomelméleti kézikönyv nem kézikönyvszerű?” — fogalmazza meg maga a szerkesztő is kétségeit a könyvet bemutató soraiban. „Vagy ez a műfajtalankodás csak az irodalomelmélet hazai és nemzetközi helyzetének képmása, sőt kifejezőeszköze?” — folytatja gondolatait.